

..

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

2019/4

Utgiven av

Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien i samarbete med Historiska museet.

Fornvännen finns på webben i sin helhet från första årgången och publiceras löpande där med ett halvårs fördröjning: fornvannen.se

Ansvarig utgivare och huvudredaktör

Mats Roslund

Vitterhetsakademien

Box 5622, 114 86 Stockholm

mats.roslund@ark.lu.se

Redaktionssekreterare och mottagare av manuskript

Peter Carelli

Vitterhetsakademien

Box 5622, 114 86 Stockholm

fornvannen@vitterhetsakademien.se

Redaktörer

Herman Bengtsson, herman.bengtsson@upplandsmuseet.se

Christina Fredengren, christina.fredengren@shm.se

Åsa M Larsson, asa.larsson@raa.se

Teknisk redaktör

Kerstin Öström

Grävlingvägen 50

167 56 Bromma

kerstin@vinghasten.se

Prenumeration

Vitterhetsakademien

Box 5622, 114 86 Stockholm

e-post fornvannen@vitterhetsakademien.se

Bankgiro 535-3552

Årsprenumeration i Sverige (4 häften) 200 kronor, lösnummer 60 kronor

Journal of Swedish Antiquarian Research

published by The Royal Academy of Letters, History and Antiquities

Subscription price outside Sweden (four issues) SEK 250:–

Box 5622, SE-114 86 Stockholm, Sweden

FORNVÄNNEN började utges av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien år 1906 och ersatte då *Akademiens Månadsblad* samt *Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift*, som båda tillkommit under 1870-talets första år. Förutom i Sverige finns *Fornvännen* på drygt 350 bibliotek och vetenskapliga institutioner i mer än 40 länder.

Tidskriften är referentgranskad.

FORNVÄNNEN («The Antiquarian») has been published by the Royal Academy of Letters, History and Antiquities since 1906, when it replaced two older journals which had started in the early years of the 1870s. Outside Sweden *Fornvännen* is held by more than 350 libraries and scientific institutions in over 40 countries.

The journal is peer-reviewed.

ISSN 0015-7813

Printed in Sweden by AMO-tryck AB, Solna, 2019

Recensioner

Svend Illum Hansen, *Jættestuebyggerne: Arkitektur i Danmarks stenalder*. Them 2016. 169 s. ISBN 978-87-7153-8.

Sedan 1983 har Svend Illum Hansen genomfört restaurering av megalitgravar inom den danska organisation som idag benämns Kulturstyrelsen. Sedan pensioneringen har han fortsatt detta arbete inom egen regi. Merparten av restaureringsobjekten har varit danska men även skånska objekt har ingått, bl.a. gånggriften Gillhög i västra Skåne där mångårigt grävande av grodor (!) hade försvagat positioner för några väggstenar. Dessa fleråriga insatser har medfört att Illum Hansen har förvärvat en omfattande kunskap om neolitisk arkitektur beträffande stenval, byggmetoder m.m. Den aktuella publikationen inrymmer den erfarenhet som förvärvats vid arbetet med de stora stengravarna. Att lära känna stenens kvalitet där formen inte alltid överensstämmer med arkitekturens lag om att form följer funktion bidrar till en betydande ödmjukhet som påtalas i inledningen.

Att det funnits rikligt med arbetsinsatser vad beträffar restaurering framgår av att det i Danmark finns 7 300 registrerade megalitgravar varav 2 800 är bevarade och fredade. Ursprungliga antalet beräknas ha varit mellan 25 000 och 40 000. Med de årtusenden som förflutit sedan de uppfördes är dagens bild av en megalitgrav snarare en anläggning stadd i mer eller mindre förfall där den ursprungliga formen är svår att föreställa sig.

Eftersom boken riktas även till en intresserad allmänhet rymmer den ett kapitel som upptar stengravarnas ursprung i form av långhögar liksom de efterföljande gravformerna som stendyngegravar och hållkistor. De olika material som ingår i en megalitbyggnad presenteras – allt från granit till trä. Av speciellt intresse är fynden av björkbark som påträffats mellan tormurens stenplattor i utrymmet mellan väggstenarna. Denna bark, såväl fuktavvisande som antiseptisk, är ett utmärkt material för ¹⁴C-datering av gravens uppförande. Åtta dateringar har redovisats.

När det gäller klyvning av sten som det finns åtskilliga exempel på så har inte några kilhål identifierats vilket anger att sprickor i stenen utnyttjats för att hugga in tråkilar som sedan svällt genom bevattning. Däremot uppträder ett flertal exempel på olika spaltmetoder då man i senare tid försökt att demolera monumenten. De få tillfällen då fåror uthuggits vid byggnation är på gånggrifter där fåror i gångens väggstenar bildat stöd för en trädörr. Kluvna stenar uppträder i var femte megalitgrav. De står oftast bredvid varandra men märkligt nog med omväнд bas.

Med uppförande av gånggrifter ser Nielsen närvaro av specialkunskap om tryckfördelning och stabilitet i konstruktionen. Oberoende av storlek för själva stenkammaren så är den täckande högen nästan lika stor. Här kan således finnas en avsikt att dölja en begränsad insats vad avser stenbyggandet. I ett par fall har vitbränd flinta täckt hela eller betydande delar av högen vilket förstärkte dess monumentala utformning.

Eftersom Nielsen i sitt arbete främst genomfört restaureringar av gånggrifter så ägnar han en betydande del av boken åt just denna konstruktion, bl.a. med en ingående typologi. Vissa typer är kända över hela landet medan andra som tvillinggånggrifter med en gemensam kortsida är typisk för Östdanmark. Med utgångspunkt från ett flerårigt studium menar Nielsen att det inte förekommit några *ad hoc*-lösningar vid bygget. Alla stenar var utvalda och låg färdiga att utnyttjas då bygget inleddes. De två väggstenarna – hörnstenarna – på båda sidor om gångöppningen var de första som restes. Det är inte ovanligt att väggstenar valdes som delvis överkragade varandra. I gången uppträder väggstenar av mjukare material, exempelvis sandsten, medan kammarens stenar oftast var av granit. I närheten till att gången öppnas mot kammaren uppträder ofta en mindre sten som inte varit bärande. Den kan enligt Nielsen ha använts som en form av förslutningssten som kunde täcka delar av gångöppningen.

Nielsen betonar hur noggrant tormurarna med stenplattor eller flisor mellan väggstenarna

var lagda. Det var viktigt hur plattorna var utformade och hur fyllningen bakom plattorna såg ut. Det horisontella läget för varje platta var så betydelsefullt att små dominoliknande brickor användes för att få rätt läge. Ibland har omhuggna slip- eller kvarnstenar använts. Liksom i flera andra sammanhang där de uppträder sekundärt har de haft en speciell, sannolikt rituell betydelse.

På Själland och Skåne förekommer att ytterligare stenar lagts ovanpå väggstenarna för att förhöja taket. Här var det ytterst viktigt att placera stenarna på rätt sätt. Ibland har plana stenar lagts på ett sätt som liknar början på ett falskt valv. Kammarens öppning mot gången har varit speciellt betydelsefull. Här förekommer en så kallad nyckelsten belägen på de båda hörnstenarna. Hur nyckelstenen är utformad har stor betydelse för hela konstruktionen. Valet av takstenar är lika noggrant som valet av väggstenar där formen bidrar till att stenarna ofta något överlappar varandra vilket medför att förloppet med taktäckning tydligt kan följas.

Olika former av golvlager uppträder och utformningen visar att de konstruerades sist i kammарbygget. Ofta är golvet skålformat och lagt med lera eller småsten. Därmed erhöles en utformning som inte drog till sig fukt. Ovanpå detta lager förekommer ofta bränd flinta. Utifrån iakttagelsen att flintan inte ligger i jämnt lager anser Nielsen att den lades ut i samband med gravläggningar. Där tröskelstenar uppträder i gången förekommer ofta småflisig eller nästan pulverartad bränd flinta, något som Nielsen uppfattar vara medvetet tillkommet som rituell handling.

Vid flera av restaureringarna har uppbyggnaden av fyllningen runt kammaren blivit föremål för speciellt intresse. Dess uppbyggnad visar att betydande arbete lagts ned för att på olika sätt göra stenkonstruktionen så hållbar som möjligt. Det finns stora variationer i utformningen men man har sett till att bygga med stor omsorg. Dock är det inte alltid så enkelt att skilja mellan vilka insatser som bidrog till att förstärka byggnaden och vilka som är genomförda av rituella skäl. För det förhistoriska samhället kan de ha uppfattats som lika betydelsefulla. En sådan åtgärd var att lägga mindre sten i cirklar som omgav kammaren. Var de av betydelse för att upprätta mätlinjer för bygget eller markerade de heliga ytor?

I flera gånggrifter har tonvis med krossad flinta använts. Det kan röra sig om diken bakom väggstenarna fyllda med flinta dels för att fungera som dränering dels som ett skydd mot grävande djur. Lera blandad med krossad flinta utgör fyllningen bakom väggstenarna och ovanför takstenarna. Saknades flinta fick krossad granit ersätta. Fyllningen har påförts med stor noggrannhet för att se till att kammaren hölls torr. I något fall, exempelvis vid Örenäs i Västskåne, har flata stenar lagts som en form av sadeltak över takstenarna.

De olika insatser som genomfördes för att få en välbyggd gånggrift visar att det fanns specialister som var ledare för insatsen. För denna behövdes inte bara stora stenar som vanligtvis är det som beaktas utan hundratals kubikmeter lera och flinta. En siktlinje lades ut för att markera gångens riktning. Därefter placerades hörnstenarna där gången skulle utmynna i kammaren. Nyckelstenen lades på hörnstenarna. När det gällde takstenarna kom den stora mittstenen först på plats vilken vilade på nyckelstenen. Enligt Nielsen har den ena delen av kammaren försetts med det bästa urvalet av väggstenar jämfört med den andra. Den »fina» delen byggdes först och i den motsatta hölls gaveln öppen tills de sista stenarna ställdes på plats.

Nielsen diskuterar olika sätt för att lyfta främst takblock. I några gånggrifter har lämningar påträffats av en ramp på vilken stenarna drogs upp och in över kammaren. Ifall denna metod alltid nyttjades är tveksamt.

När det gäller uppkomst av skador så har tunga jordbruksmaskiner som kommit allt närmare megalitgraven ställt till betydande skador. I vissa fall har konstgjorda rävgryt orsakat stor skada. Skador orsakade av naturen som kraftig trädbevaxning och efterföljande rotvärtor är vanliga.

Under 1980-talet ingångsattes en insats för att restaurera storstensgravar men på grund av ekonomiska nedskärningar finns det åtskilligt att göra inför framtiden.

Restaureringsarbetet är ingående beskrivet med hur takstenar skall balanseras inför lyft, hur förstärkning med stålbalkar behöver insättas, tillhuggningen av stenplattor för torrmur, golvbeläggning, högfyllning m.m. Betydelsen av förmedling i samband med restaurering betonas. Det

är en mångårig kunskap som här på ett lättfattligt språk redovisas, kombinerat med ett rikt fotomaterial samt ritningar.

Lars Larsson

Institutionen för arkeologi och antikens historia

Lunds universitet

Box 192

SE-221 00 Lund

lars.larsson@ark.lu.se

Hans-Peter Naumann, *Metrische Runeninschriften in Skandinavien. Einführung, Edition, Kommentare*. Beiträge zur Nordischen Philologie vol. 60. Tübingen 2018. 488 s. ISBN 978-3-7720-8652-6.

In this book, which runologists have waited a long time for, the renowned Swiss Old Norse philologist Hans-Peter Naumann presents the corpus of runic inscriptions featuring metric characteristics. In general, only a relatively small part of the runic inscriptions known so far can be considered metric, most of them on Viking rune stones (ca. 800–1100, younger *fupark*) and medieval material (extending into the 14th century and later), only a few are from pre-Viking periods (c. 400–800, elder *fupark*). However, this small corpus is reduced further by Naumann:

1) He only deals with inscriptions from Scandinavia, which are by far the main part of the known material. As a result, highly important North-Western and Continental metric inscriptions like, just to name some examples, those in the grave mound of Maeshowe in Orkney (see recently Krüger/Busch in *Futhark* 16, 2017) and on the Alamannic belt buckle from Pforzen in Bavaria (Feulner in *Die Sprache* 40, 1998) cannot be found in this work (but in Naumann's article *Runendichtung* in *RGA* 25, 2003).

2) Naumann also does not include the relatively large amount of metric inscriptions from Bryggen in Bergen (mainly on runic wooden sticks referred to by the Old Norse term *rúnakefli*, but also on amulets, boxes, hafts of knives and other wooden objects), which are still not published completely, as well as other material from medieval Norway and important early urban settlements like Trondheim, Sigtuna and Schleswig.

Thus, it has to be stated that a big and important group, mainly representing an urban cultural context, unfortunately is missing in the current volume.

3) Furthermore, it must be stressed here that Naumann's book is restricted to metrically structured inscriptions and does not consider "runic poetry" in more general terms. For this reason, an extraordinary interesting testimony of earliest skaldic ("proto-skaldic") art like the 3rd century Himlingøje II fibula with its inscription **widuhudaR** (*forest-hound*, a *kenning* meaning wolf) is not presented here. Also, the group of Eastern Germanic (Gothic) runic inscriptions on lance heads from the 3rd century could have been mentioned here. The weapon names inscribed on these lances or spears do not represent *kenningar*, however, their poetic ("proto-skaldic?") character is without doubt (for instance **tilarids** on the lance head from Kowel in Western Ukraine, meaning "goal-rider").

Naumann starts with a small introduction of 25 pages, beginning with a brief look on research history. The author stresses that – almost 130 years after the publication of the important work *Runverser* by Brate/Bugge (1891) – an edition of metric runic inscriptions is urgently needed and has for long been a repeatedly expressed research desideratum. This seems now to be fulfilled. Naumann's short introduction summarizes the following topics: chronology and distribution, concept of metrical analysis, kinds of verse as well as content, style, and terminology of the inscriptions.

The main part of the book (pp. 39–332) represents the edition of I. Proto-Norse ("urnordisch") metric inscriptions, like the Gallehus horn, the Tjurkö bracteate, and Norwegian stone inscriptions (no. 1–7), II. Viking Age metric inscriptions, which mainly means rune stones (no. 8–148), and III. Medieval metric inscriptions such as those on amulets and other portable objects, grave stones, and inscriptions associated with churches (no. 149–519). These three chapters are sorted by countries (Denmark, Sweden, Norway) and each country by provinces/counties. Each inscription is presented under the following aspects: a) main publication, b) description of the stone and the inscription including

find history, condition, location, material, dimensions, layout and style, c) dating, d) transliteration, e) transcription, f) translation, g) commentary on the metric aspects of the inscription and bibliography. The book concludes with extensive and very helpful appendices (pp. 335–488), including literature (A), lists of the inscriptions according to the signatures by Runverket (B), Naumann's numbering (C), and location (D), lists of inscriptions which are signed by or related to a certain carver (E) and those which mention the voyage of Ingvarr (F). Finally, there are 108 plates, most of them coloured, with brilliant and relatively new photos illustrating most of the monuments discussed in the volume.

Unfortunately, the text of the book ends quite abruptly after the last item of the edition, where one could expect a further concluding discussion about the significance of metric runic inscriptions in general, their contexts, and relations to the manuscript tradition etc. Also, no really detailed discussion about how metric and non-metric inscriptions are actually to be determined is offered. As mentioned before, the introduction to the volume is rather brief. This means that the main part of the work consists of the author's commentaries, concisely describing and evaluating the metric elements of each inscription, but hardly adding much information that is not already published elsewhere. Thus, Naumann's principal merit is that he has brought together the material, gathered all relevant information about it, summarising and briefly commenting on the discussion in each case. And this does, in fact, make this volume a very helpful tool for runologists and Old Norse philologists interested in runic poetry, which had been lacking up to this point. As a benefit worth mentioning I would like to point out the fact that Naumann pays special attention to the visualisation of metrical text units, which is an important aspect, also for non-philologists and rune stone researchers with a more archaeological and art-historical approach.

Presumably, Naumann's *Metrische Runeninschriften* is only temporarily to be regarded as the authoritative edition of the material, as Edith Marold's book *Runic Poetry* (Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages vol. 6, Brepols) is going to be published soon and promises to be an

even more extensive and detailed edition and survey, including more material – Marold's proto-Norse corpus alone contains more than twice as many inscriptions as presented in Naumann's book (for an outlook see Marold in *Futhark* 2, 2011). However, any comparison has to wait until Marold's announced volume is available.

Sigmund Oehrl

Institutionen för arkeologi och antikens kultur
Stockholms universitet
SE-106 91 Stockholm
sigmund.oehrl@ark.su.se

Fynden från »Svarta jorden» på Björkö från Hjalmar Stolpes undersökningar. Red. Anne-Sofie Gräslund, Charlotte Hedenstierna-Jonson, Jan Peder Lamm & Rune Edberg. Aun vol. 48 (Katalog av Erik Sörling) & Aun vol. 49 (Studier, Äldre uppgifter). Uppsala 2018. 2 bd., 387 + 89 pp. ISBN 978-91-506-2712-2 & 978-91-506-2716-9.

Første gang jeg stiftede bekendtskab med begrebet »Sörlings katalog» var da jeg som speciale-studerende i arkæologi i 2000 ankom fra København til Historiska museet i Stockholm for at studere fund fra vikingetidens Birka. Fundene fra Hjalmar Stolpes berømte udgravninger i slutningen af 1800-tallet på Birkas gravpladser kendte jeg fra Holger Arbman's store katalog (1940–43). Om Stolpes udgravninger fra bopladsområdet, »Svarta jorden», fandtes derimod kun enkelte fund og korte beretninger fremlagt. Stor var min forbløffelse, da jeg på museet blev præsenteret for tre store, smukt indbundne bøger med sirlige tegninger og detaljerede beskrivelser af tusindvis af fund fra disse udgravninger. Alt dette var samlet af konservator Erik Sörling (1881–1961) i slutningen af 1940'erne, som et forarbejde til en påtænkt publikation. Resultatet eksisterede i dette ene eksemplar, og kun de, som besøgte arkivet ved Historiska museet kunne skaffe sig indsigt i det enestående fundmateriale. Dette må udgives, var min første tanke. Den var ikke ny, skulle det vise sig. Samme idé havde tre af museets ansatte fået allerede i 1990, som udgiverne beskriver i forordet til *Fynden från »Svarta jorden»* på Björkö.

Den oprindelige tanke var, at resultatet skulle

blive et sjette og sidste bind til Vitterhetsakademien serie *Birka: Untersuchungen und Studien*. Projektet blev indledt med en systematisering og bearbejdning af Sörlings tekst og tegninger, men snart savnedes penge, og arbejdet gik i lange perioder i stå, indtil det endelig kunne afsluttes i perioden 2015–18. *Fyndet från »Svarta jorden»* er derfor et resultat af mange forskellige personers og institutioners medvirken over en lang årrække. Som udgivere står i bogens forord Anne-Sofie Gräslund, Charlotte Hedenstierna-Jonson, Jan Peder Lamm og Rune Edberg, men mange flere har bidraget, og redaktion er krediteret kollektivt til »Hjalmar Stolpe-samfundet».

En tysksproget monografi i Vitterhetsakademien Birkaserie er det ikke blevet til: sproget er svensk, og som udgiver står Uppsala universitets AUN-serie, i praktisk men sparsomt udstyr. Mens bogen har været undervejs er der sket mangt og meget. I dag kan man fra ethvert sted på kloden tilgå en scanning af Sörlings katalog på Historiska museets webside. Fundene kan søges frem online i museets database, hvor de er registreret med beskrivelse, fotografier og links til scanninger af museets samlede dokumentation. Den oprindelige tanke med at udgive kataloget som et redskab for arkæologisk forskning er dermed blevet gjort til en anakronisme af informations-teknologien.

Hvilken fornøjelse kan man da have af en 387 siders bibliografisk anakronisme i 2018? Som en materialepublikation er tegningerne kompetente, men især for metalgenstande ikke af høj klasse. Dybde og ornamentik er svagt gengivne, og der bruges sjældent tværsnit eller gengivelser fra flere sider. I mange tilfælde ville man have fået et bedre indtryk fra en fotografisk gengivelse, således som det for langt de fleste genstande findes i Historiska Museets database. Kvaliteten af illustrationerne er langt under den, man finder i Arbmans katalog, og milevidt fra, hvad der forventes af en nutidig udgivelse.

Katalogets tekst er klar, præcis og konsekvent, men angiver f.eks. sjældent mål (her må man stole på tegningerne). Der er ikke gjort noget forsøg på at typebestemme genstandene, der blot identificeres funktionelt (»En järnyxa», »Ett likarmat spänne», »En blå pärla»). Dette til trods for, at katalogets udgivere tæller yderst

kompetente materialeforskere, som vel havde kunnet tilføje en præcis typebestemmelse og litteraturhenvisninger for størstedelen af dette materiale på stående fod. Derved mister kataloget en del af den værdi, det kunne have haft som referenceværk.

Alligevel rummer kataloget stadig mange fornøjelser. Det gør det, fordi det åbner op for en materiel virkelighed, som hverken før eller siden er fundet i Skandinavien i samme omfang: I tusindvis af hverdagsgenstande fra 8.–10. århundreder, heraf mange ting af materialer, der sjældent bevares uden for kulturlagenes særlige organiske kemi. Det gælder særskilt fundene af ben og tak, der fylder næsten 150 sider. Kun fundene fra Hedeby giver et tilsvarende indblik i vikingetidens materielle kultur. Sine mangler til trods er dette katalog paradoksalt nok stadig den bedste fremlæggelse af fund fra Sveriges internationalt bedst kendte og måske mest betydningsfulde jernaldersbebyggelse. Alene af den grund er kataloget værdt at udgive. Det taler om det ekstremt store informationspotentiale, som kulturlagsarkæologien i Nordeuropas tidlige byer og knudepunkter rummer – et potentiale der i tilfældet Birka endnu er langt fra at blive realiseret.

Fire studier af udvalgte genstandsgrupper følger kataloget som et selvstændigt bind. De deler plads med to uudgivne manuskripter med topografiske og antikvariske iagttagelser af Birka-forskeren Gustaf Hallström (1880–1962), med tillæg af Eva Hyenstrand (d. 2013, manuskriptet afsluttet 1992). Hvis de fire studier har været tænkt som starten på en større samling reflekterende tekster, i stil med Vitterhetsakademien *Untersuchungen und Studien*, så er det dog kun lykkedes i begrænset omfang.

Gert Rispling leverer på tre sider en bestemmelse af mynterne i det mindste af de to skattefund, som Stolpe gjorde i Birka i 1872–73. Den korte indledning giver ingen kontekst eller perspektiv på fundet, eller nogen forklaring på, at mynterne fra det andet skattefund eller udgravningens enkeltfundne mønter ikke er bestemt. Bedre fungerer et kort manuskript af Eva Hyenstrand (afsluttet 1992). Hun gør status over kamfundene og konstaterer, at der blandt de mere end 300 kamme og kamfragmenter ses en større kronologisk spredning end blandt fundene fra

gravene. Fem kamme kan således dateres til 700-tallet mens enkelte andre kan være fra omkring år 1000. Den enestående store samling af kamme fra 800- og 900-årene får derimod ikke mange ord med på vejen. Der findes specialister både i og uden for Sverige, for hvem det ville have været et ønskejob at skrive det samlende studie af kammene fra Svarta jorden. Den opgave løses ikke i denne bog.

Anne-Sofie Gräslunds bidrag diskuterer værdien af de kontekstløse bopladsfund fra Stolpes udgravninger ved at sammenligne bopladsfund og gravfund. Gräslund påpeger hvorledes til eksempel de få vævevægte og tenvægte (sländtrissor) fra Birkas gravfund kunne indikere at basalt tekstilarbejde var ualmindeligt i byen – hvis det ikke var fordi de samme genstande er talrige blandt bopladsfundene. Det er en simpel pointe, men værd at understrege. Hendes bidrag har fokus på Svarta jordens tekstilredskaber, dog uden at forsøge en systematisk oversigt over materialet.

Som syntese og analyse er det alene bogens sidste bidrag, der løfter sig til samme standard som Birkagravenes syntesebind. Johan Callmers bidrag, der som det eneste i bogen er forfattet på engelsk, præsenterer og bearbejder over 25 sider fund af 992 perler af glas, sten, rav, ler, skal, ben, fajance, bronze og sølv. Callmer leverer inden for materialets muligheder en balanceret diskussion af perlefundenes kronologi og deres udsagn om handelskontakter. Her ses et basalt, forskningsmæssigt håndværk, som desværre ikke er blevet de øvrige materialegrupper til del. En interessant konklusion i Callmers analyse er, at ca. 5% af perlerne hører til typer, der kan dateres til første halvdel af 700-tallet. Sammen med enkelte fund af glastråde, der kan høre til en tidlig perleproduktion, kan det indikere en tidlig aktivitetsfase i Birka, som endnu ikke er påtruffet i senere udgravninger. Selvom denne mulighed også antydes af enkelte kamfund (se ovenfor) er denne anmelder ikke overbevist. Som Callmer påpeger, så viser perleproduktion andre steder i Skandinavien sig ved »an immense lot of production waste». Ved udgravninger i kulturlag i Ribe ses det, at en stor del af glasaffaldet er synligt under afgravning, ikke blot ved soldning. Havde Stolpes udgravninger ramt eller tangeret aktivitetsho-

risoner med glasperlefremstilling fra første halvdel af 700-tallet ville fundmaterialet se helt anderledes ud. De få glastråde kan høre til en sporadisk, senere perleproduktion. Hvis fremtidige undersøgelser påtræffer aktivitetslag i Birka fra første halvdel af 700-årene, så vil det være et banebrydende nyt resultat – Stolpes udgravninger underbygger det ikke.

Som det mikrokosmos, et velordnet katalog kan være, åbner *Fynden från »Svarta jorden»* muligheder for at se kontraster, sammenhænge og overblik. Udgiverne – og ikke mindst Sörling – skal have tak for at have samlet materialet. Som det publicerede resultat af en af de vigtigste udgravninger i 150 års Birkaforskning er publikationen dog et paradoks. Hvordan kunne *locus classicus* for Skandinaviens tidligste byer gennem det 20. århundrede påkalde sig så ringe opmærksomhed, at disse fund ikke er fremlagt tidligere? Hvordan kan UNESCO-pladsen Birka i dag tiltrække så få midler, at en materialepublikation efter nutidig standard ikke er mulig? Der skrives og udgives mange ambitiøse, gennemarbejdede, kundskabsrige arkæologiske bøger i dagens Sverige. *Fynden från »Svarta jorden»* burde have været en af dem.

Søren M. Sindbæk

Aarhus Universitet

School of Culture and Society - Department of

Archeology and Heritage Studies

Moesgård Allé 20

DK-8270 Højbjerg, Denmark

farksms@cas.au.dk

Gustaf Trotzig, *Arkeologins fotografier. Några milstolpar*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Handlingar, Antikvariska Serien 56. Stockholm 2018. 330 s. ISBN 978-91-7402-462-3.

De seneste årtiondena har det utgivits en mängd böcker, antologier och artiklar författade av arkeologer om arkeologins egen historia. Texterna har behandlat arkeologins utveckling som ämne globalt eller nationellt, beskrivit historien för enskilda institutioner, inriktningar och individer, redan välkända eller hittills förbisedda, och därtill behandlat temat att skriva just arkeologihis-

toria. Nu föreligger även en monumental monografi om användningen av fotografier inom den svenska arkeologin.

Gustaf Trotzig har haft en lång karriär inom arkeologi och kulturmiljövård vilket har gett honom goda förutsättningar att följa och beskriva bruket av fotografier. Trotzig började på 1950-talet vid inventeringarna inför den norrländska sjöregleringen, något som kom att lägga grunden för Riksantikvarieämbetets undersökningsverksamhet, UV, från 1959. Efter att ha studerat i Lund fortsatte han till Länsmuseum på Gotland, myndigheten Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museum, där ansvar för Dokumentationsbyrån kan noteras. Efter detta blev det Vitterhetsakademien och Institutionen för arkeologi och antikens kultur vid Stockholms universitet. Trotzig har således haft centrala positioner och har arbetat med, eller åtminstone mött, arkeologer som Bengt Thordeman, Erik Nylén och Märta Strömberg, vilka bidrog till att utveckla sättet att fotografera. Och helt avgörande i det här fallet är, att han ända sedan barnsben var intresserad av fotografering.

Arkeologins fotografier är en gedigen, genomarbetad, välskriven och välillustrerad bok med hårda pärmar, som även de har fått fotografiets gråa färgsättning. Enda undantagen är två uppslag med färgfotografier tagna av den flygande Jan Norman – från undersökningen av rundkyrkan Klosterstad i Östergötland (s. 268f) och av Birka på Björkö i Mälaren (s. 272f).

Boken inleds med ett förord, därefter följer 21 onummerade kapitel av olika längd och med varierande användning av underrubriker. Efter en inledning redogörs för källorna till undersökningen i form av arkiv, publikationer och intervjuer samt för bildbruket inom arkeologin före fotografiet. Sedan redogörs ingående för utvecklingen av den arkeologiska fotodokumentationen från introduktionen i Sverige på 1840-talet fram till digitaliseringen på 1990-talet. Boken avslutas med referenser, personregister, ort- och sakregister.

Genomgången av det arkeologiska bruket av fotografier är i princip upplagd kronologiskt och har en stor geografisk spridning genom talrika exempel, även om det självupplevda från Norrland, Gotland, Riksantikvarieämbetet och Historiska museet har en framträdande plats. I bo-

ken finns avsnitt om fotografering i samband med den arkeologiska världskongressen 1874, runstenar, bildstenar, hållristningar, fornminnesinventeringen, kyrkoverket, om fototornet, föremålsbilder, foton i böcker, tidskrifter och utställningar, fotodokumentation vid UV:s undersökningar, avsnitt om flygfotografering, fotogrammetri och filmad arkeologi. Ett kapitel, »Fotografiska livsberättelser» (s. 291ff) redovisar en text från Bernhard Salin samt intervjuer (eller brevkorrespondens) med ett antal arkeologer – Bengt Thordeman, Greta Arwidsson, Ragnhild Boström, Erik Nylén, Berta Stjernquist, Märta Strömberg, Gustaf Trotzig (sic) och Göran Burenhult (han har även jobbat som fotograf) – samt fotografen Sören Hallgren. Genomgången avslutas med ett kapitel om utställningen »Kameran som tidsmaskin» på Historiska museet 1989, där Trotzig var involverad. Utställningen sammanföll i tid med övergången från det analoga till det digitala fotografiet och med de sista professionella, fast anställda fotograferna vid myndigheten.

Arkeologins fotografier är lärorik med sina talrika iakttagelser om fotograferande, fotografier, fotografer och arkeologer, där det är svårt att framhäva något framför något annat. Man får dock ett intryck av en ständig strävan att hitta nya och bättre lösningar på olika problem. Den tekniska idérikenomen är påfallande när exempelvis Bengt Thordeman på 1920-talet utvecklade ett sätt att systematiskt fotodokumentera skelett och föremål i Korsbetningens massgravar utanför Visby med hjälp av en träställning (s. 146ff) – och när Erik Nylén under 1950-talet utvecklade ett trebent fototorn, i vilket en kamera kunde hissas upp. Mera generellt framgår det tydligt hur utvecklingen och vetenskapliggörandet av arkeologin under 1800- och 1900-talen samverkar med de tekniska möjligheterna att dokumentera, där fotografiet måste anses vara allt avgörande, även om Mats Malmer hade en annan åsikt och mer litade på ordet, när det gällde föremål (s. 201).

Boken är lättläst och utan akademiska djupsinigheter, även om det finns enstaka hänvisningar till fotografiets teoretiker (s. 52f, 287). Texten får särskilt färg när den kryddas med egna iakttagelser, erfarenheter och anekdoter. Många landskap, platser, inventeringar, utgrävningar, publikationer, utställningar och namn passerar

förbi. Och det hedrar Trotzig att han konsekvent framhäver fotografierna, deras kunnande och betydelse, där de annars ofta förblir anonyma.

Och boken sätter igång egna bortglömda minnen från 1970- och 80-talen: arkeologer som i likhet med Märta Strömberg (s. 170f, 289, 300) ville ha knivskarpa och raka profiler, där varje rottråd, fotspår eller spår av gravskedar var avlägsnade. Arkeologer som inte brydde sig om fältets estetik. Och arkeologer som framhävde betydelsen av fotografier med människor i aktion, för det är de som blir intressanta om 100 år. Jag minns stereofotografering med plåtkamera av medeltida gravar vid Øm kloster i Jylland. Och minns den systematiska städningen på samma lokalitet med början tidigt på morgonen, så att det inte skulle finnas ett enda löv eller fotspår på ytan och inte en enda människa inom synhåll. När sedan den militärt rekvirerade helikoptern äntligen dök upp och det skulle fotograferas från en öppen dörr, så blev merparten av bilderna suddiga...

Enstaka kritiska randanmärkningar måste fogas till en annars excellent bok: *Arkeologins fotografier* är en övervägande nationell redogörelse med ytterst få utblickar – lite om fotografiets uppkomst i Frankrike och om svenska projekt utomlands i Colorado i USA, Minusinsk i Sibirien, San Giovenale i Italien och Abu Simbel i Egypten. Man undrar, hur den svenska utvecklingen har förhållit sig till utvecklingen i andra länder. Det svenska fornminnesregistret beskrivs som världsunik (s. 129) och det är det dock ändå inte, påstår jag, som har arbetat med den danska »sognebeskrivelsen», numera digitaliserad som »Fund og Fortidsminder» (kulturav.dk). Fotografierna är många i boken, men ibland väl små, exempelvis det sammansatta fotografiet av ett gravfält (s. 185), som liknar en sten. Vidare, varför har de två färgfotografierna lagts som ett uppslag, där de tyvärr delas av bokens bindning? Rundkyrkan skärs mitt itu. Kapitlet »Från flygfotografering till flygarkeologi» (s. 262ff) liksom kapitlet »Filmad arkeologi» (s. 28ff) är lite rapsodiska och kunde gärna utvecklats ytterligare; anledningen är kanske att Trotzig inte själv har varit aktiv inom dessa fält. Slutligen kunde de fotografiska livsberättelserna ha redigerats hårdare. De kan vara intressanta i sig, men långtifrån allt handlar om fotografier. Även lite onödigt skryt

från en av de tillfrågade (s. 307ff) kunde ha dämpats. Och för ordningens skull hade det varit intressant att få se frågeformuläret, nu framgår frågorna enbart indirekt av svaren.

Arkeologins fotografier fyller en viktig lucka i berättelsen om arkeologin. Boken är välgjord, lärorik och den är ett nöje båda att läsa och att betrakta. Den rekommenderas varmt till andra som är intresserade av arkeologins utveckling, mera allmänt av arkeologisk dokumentation eller av fotograferande och fotografier specifikt. Sedan får framtiden visa när det är dags för arkeologins digitala bilder att på liknande sätt bli museala och därmed värda en egen historisk undersökning.

Jes Wienberg

Lunds universitet

Institutionen för arkeologi och antikens historia

Box 192

SE-221 00 Lund

jes.wienberg@ark.lu.se

Martin Rundkvist, *At Home at the Castle. Lifestyles at the Medieval Strongholds of Östergötland, AD 1200–1530*. Länsstyrelsen Östergötland, 2019. ISBN 978-91-7488-477-7.

Forskning om medeltidens borgar intresserar många vetenskapliga discipliner. I den här boken studerar Martin Rundkvist med utgångspunkt i arkeologin ett antal medeltida borgar i Östergötland. Boken är skriven på engelska, vackert producerad med hårda pärmar, på 137 sidor och indelad i tretton kapitel följt av en bibliografi, samt av två förord, det ena av författaren och det andra av utgivaren Länsstyrelsen i Östergötland. Den är dessutom rikligt illustrerad med planer, kartor och foton.

I kapitel 1 fastslås att bokens syfte är att studera livet (lifestyle) på medeltida befästa platser i Östergötland. Med »lifestyle» avser Rundkvist de aktiviteter som människor utförde på borgarna och de sociala roller de därigenom spelade. En borg är i Rundkvists perspektiv en plats som definieras av att antingen ha ett torn eller en ringmur av sten, en jordvall, en vallgrav, eller bestå av (minst) ett stenhus på en mindre ö som kan försvaras. Med denna definition hittar Rund-

kvist 25 borgar i Östergötland, av vilka åtta valts ut för mer detaljerade studier. Det framgår inte direkt varför just dessa åtta borgar valts, men det rör sig i samtliga fall om anläggningar som varit föremål för arkeologiska undersökningar, antingen tidigare eller av författaren själv. Samtidigt används andra undersökta borgar i en mer övergripande diskussion, till exempel Linköpings slott. De utvalda borgarna kan knytas till antingen kungamakten, biskopen i Linköping eller olika högaristokratiska familjer. Det hade kanske varit värdefullt att ha inkluderat även en borg tillhörig lågfrälset i studien för att få perspektiv på livet på de östgötska borgarna. Det är tydligt att Rundkvist i första hand ser borgar som platser förknippade med stenarkitektur och militära funktioner. Rundkvist anknyter därmed till en traditionell syn på dessa lämningar, trots att mycket borgforskning under senare år betonat andra aspekter hos medeltidens borgar.

I den korta forskningshistoriken i kapitel 1 menar Rundkvist att tidigare forskning om borgar lider av att man fokuserat för mycket på arkitektur och bortsett från de artefaktmaterial som framkommit vid undersökningar. Här vill han att hans egen bok ska fylla en lucka. Ett flertal verk som åtminstone jag förväntat mig hitta nämnda i en forskningshistorik om borgar saknas. Framför allt saknas Christian Lovéns avhandling *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige* (1996), trots att denna i övrigt refereras flitigt rörande de enskilda borgarna. Även andra studier om borgar, som Otto Rydbeck's studie *Den medeltida borgen i Skanör* (1935) eller Peter Carellis *Krappertup och det feodala landskapet* (2003), vilka båda ingående analyserar artefaktmaterial, något som ju Rundkvist efterlyser, saknas i forskningshistoriken.

I kapitel 2 diskuteras borgarnas landskapliga kontext, var de var lokaliserade i relation till element som vatten, jordbruksbygder, kyrkor samt marknader och städer. Diskussionen är förhållandevis kort och ytlig till sin karaktär. Här hade betydligt mer kunskap kunnat utvinnas om resonemanget gjorts mer detaljerat. Kapitel 3 beskriver de aktiviteter som förekom på de studerade borgarna. Källmaterialet är dels två skriftliga källor, Greger Mattsons räkenskapsbok från Stegeborg från ca 1490 och domprost Hans

Brasks räkenskaper från Linköping från ca 1510, tillsammans med de fynd som framkommit på borgarna i Östergötland. Personer och företeelser som nämns i de skriftliga källorna grupperas tillsammans med artefakter i olika aktiviteter som visar vad man sysslat med på borgarna. Aktiviteterna som diskuteras är många, allt ifrån vardagliga göranden, att brygga öl och baka bröd, laga mat, hålla djur, spela spel och jaga, till att arrangera bröllop. Riktigt hur denna gruppindelning gjorts, många föremål kan ju ha multipla funktioner, diskuteras inte. Vissa aktiviteter är synliga i de skriftliga källorna, andra i det arkeologiska materialet, men en egentlig diskussion om de olika typerna av källmaterial och deras styrkor respektive svagheter saknas. Eftersom alla borgar här diskuteras utifrån aktiviteter, i en sorts gemensam kontext, framgår inte om det fanns borgar där funktionerna var specialiserade, eller om funktionerna på borgarna ändrades över tid. Det ska också poängteras att artefaktmaterialet från borgarna i fråga oftast består av enstaka föremål, vilket självfallet reser frågor om representativitet.

Kapitel 4–11 beskriver sedan i detalj de åtta borgar som utgör författarens huvudsakliga studieobjekt: Stegeborg, Skällvik, Bjärkaholm, Ringstadaholm, Stensö, Landsjö, Munkeboda och Birgittas udde. Det är lite märkligt att denna presentation inte kommer före den tidigare analysen av borgarnas aktiviteter i kapitel 3, som ju närmast är en analys och sammanfattning av det som nu presenteras i kapitel 4–11. För dessa borgar sammanställs vad som är undersökt och vad som finns att utläsa ur det skriftliga källmaterialet. En mängd äldre undersökningar sammanfattas, tillsammans med resultaten från de undersökningar som författaren själv genomfört.

Förtjänstfullt är att Rundkvist reder ut exempelvis relationen mellan de närliggande borgarna Stegeborg och Skällvik, och aktiverar ett i övrigt gammalt källmaterial. Trots alla sina brister rörande dokumentation och grävningsteknik utgör äldre undersökningar huvuddelen av det arkeologiska material som finns från medeltidens borgar. Rundkvist visar att detta äldre material faktiskt går att använda. Det är därför synd att kapitlet om de enskilda borgarna saknar riktiga sammanfattningar av resultaten från de

enskilda borgundersökningarna. Rörande Skällvik hade jag till exempel gärna sett en genomgripande analys kring borgens användning där både artefaktmaterial och murverket kommit till användning. Även beskrivningen av borgarnas läge i det samtida medeltida landskapet kunde här gjorts mer ingående, inte minst genom en bättre användning av historiska kartor.

Medan kapitel 12 mycket kort redogör för vad som hände när och hur de aktuella borgarna övergavs, ges i kapitel 13 en sammanfattning av bokens resultat. En viktig sak som lyfts fram är diskussionen om den »vandrande borgen». Både vid Munkeboda och Stegeborg/Skällvik kan man se hur borgar avlöst varandra som en länk i en kedja av flera befästa bosättningar. Det här är en mycket spännande diskussion och det är synd att författaren inte utvecklar den mera. En annan slutsats är att livet på borgen/borgarna förefaller ha varit konstant under hela medeltiden. Kanske är denna slutsats snarare en konsekvens av den valda metodiken i kapitel 3 där materialet analyseras i bulk. En annan metodik hade kanske givit ett annat resultat.

I förordet gör författaren en poäng av att detta är en studie i historisk arkeologi utförd av en förhistorisk arkeolog utan träning i att arbeta med skriftliga källor. Det är också något som märks. Här finns således ingen diskussion om hur olika källmaterial kan stötats mot varandra, deras respektive styrkor och svagheter berörs inte. På samma sätt avslöjar den tunna forskningshistoriken att författaren inte ägnat ämnet år av studier. Samtidigt är det dock mycket glädjande att någon angriper medeltida borgar på detta arkeologiska sätt och visar värdet av att systematiskt gräva på ett antal borgar och sedan diskutera dem i en regional kontext.

En fråga man ställer sig är dock: för vem är boken skriven? Eftersom boken är skriven på engelska antar jag att Rundkvist siktar mot en internationell läsekrets av borgforskare. Men för att vara riktigt läsvärd för en internationell publik hade det enligt min mening krävts en mer djuplodande forskningshistorik och en mer genomgripande analys. Rundkvist är ofta väldigt kortfattad i sina resonemang och som läsare undrar man flera gånger varför han inte diskuterar en del frågor djupare. Däremot fungerar boken utmärkt

för en lokal publik, för den så kallade »intresserade allmänheten», genom att enkelt och översiktligt diskutera livet på medeltida borgar i en utpräglad östgötsk kontext. Mot den bakgrunden framstår det som något märkligt att boken är skriven på engelska, eftersom språkvalet sannolikt avskräcker en del läsare av den senare kategorin. Detta är synd, för trots att man kan ha en del synpunkter, ger boken intressanta inblickar i livet på medeltidens borgar i Östergötland.

Martin Hansson

Lunds universitet

Institutionen för arkeologi och antikens historia

Box 192

SE-221 00 Lund

martin.hansson@ark.lu.se

Lange linjer i landskabet. Hulbælter fra jernalderen. Red. Palle Eriksen & Per Ole Rindel. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 104. Utgiven i samarbete med Arkæologi Vestjylland & Ringkøbing-Skjern Museum. Højbjerg 2018. 463 s. ISBN 978-87-93423-26-8.

Lange linjer i landskabet – så lyder den alittererande titeln på en nyutkommen bok om så kallade *hulbælter*. Den är ett resultat av tre seminarier arrangerade av Ringkøbing-Skjern Museum och Københavns Universitet åren 2009–2011. Termen *hulbælte*, etablerad så sent som 2001, kan översättas med *gropbälte* och definieras som »en långsträckt lämning – ett bälte – av minst tre rader av tätt grävda gropar som under brukningstiden stått öppna». De ingående groparna är av ordinär stolphålsstorlek och när den första lämningen av typen upptäcktes i mitten av 1960-talet, vid Grøntoft i västra Jylland, tolkades den som spår efter en palissad. Senare undersökningar av andra *gropbälten* har dock påvisat att *groparna* aldrig hyst några *stolpar*. I likhet med flera andra arkeologiska lämningstyper var de länge anonyma eller i det närmaste okända för att sedan plötsligt uppmärksammas på flera platser under en kort tidsperiod. Efter den första upptäckten vid Grøntoft dröjde det tio år innan nästa lokal hittades vid Engedal 1976. Ytterligare två lokaliserades under 1980- respektive 1990-talen. Från

och med millennieskiftet har de dock ökat lavinartat i antal. År 2016 fanns det totalt 41 kända lokaler i nuvarande Danmark!

I boken beskrivs dessa 41 lokaler. Inte mindre än 38 av dem återfinns i Jylland, främst i de mellersta och västra delarna, de resterande tre finns på Lolland och Fyn. Ännu så länge är fenomenet okänt på Själland. Med ett undantag är det också okänt i resterande delar av Skandinavien. Undantaget utgörs av en lokal vid Dösjöbro, mellan Lund och Landskrona (Andersson et al, UV Syd Rapport 1999:101). Dock finns några liknande lokaler i Holland. Framställningarna av de enskilda lokalerna har gjorts av 35 olika arkeologer varav merparten själva deltagit i undersökningarna på respektive plats.

Presentationerna är föredömligt upplagda på ett likartat sätt med en inledande beskrivande del där såväl de enskilda groparna som hela stråkets morfologi presenteras tillsammans med respektive stråks läge i landskapet och relation till andra fornlämningar. Avslutningsvis förs en diskussion kring varje gropbältes datering och tolkning samt framtida perspektiv på vidare undersökningar och bearbetningar. Därpå följer en syntes av Palle Eriksen, en av bokens redaktörer. Därefter diskuteras fem olika forskare konstruktionstypens funktioner. Det hela sammanfattas slutligen av de båda redaktörerna.

Lokalerna har, med ett undantag, undersökts inom ramen för exploateringsarkeologiska uppdrag. Undantaget är det ovan nämnda Grøntoft som dock inleddes som en exploateringsundersökning. Upptäckten av en inhägnad bybebyggelse från äldre järnålder på platsen kom sedan att utvecklas till ett ölfinansierat forskningsprojekt kring den så kallade vandrande landsbyn. Danmarks första gropbälte hamnade således i skuggan av denna bebyggelseforskning. De nu kända lokalerna har undersökts av ett antal regionala museer, vilka i flera fall initierat fortsatta forskningsundersökningar efter att gropbälten påträffats vid olika exploateringar.

De enskilda groparnas inbördes avstånd är ofta knappa halvmeter. I de fall groparnas relation till den ursprungliga markytan kunnat påvisas har de oftast grävts igenom den dåtida gräsvålen och matjordslagret, men det finns också lokaler där den ursprungliga markvegetationen

verkar ha avlägsnats innan man grävde groparna. Fyllningarna består oftast av flera tunna lager av växelvis flygsand och humös jord som visar att groparna stått öppna under brukningstiden vilken dock inte genererat något fyndmaterial. De undersökta delarnas längd varierar mellan något tiotal meter och 2,3 kilometer. Bara i fyra fall har den fullständiga utsträckningen kunnat avgränsas. Längderna i dessa fall ligger kring 200–300 meter. Bredderna varierar från dryga metern till uppemot 15 meter. Flertalet är mer eller mindre linjära, om än inte alltid spikraka. En handfull omsluter bebyggelse från äldre förromersk järnålder. I sju fall finns andra anslutande typer av linjära konstruktioner. Det rör sig då om diken, vallar, vägar samt i ett fall en kokgropsrad, men dessa är inte alla gånger samtida med gropbältet.

Konstruktionernas ålder har belysts utifrån ¹⁴C-analys, OSL, föremål, stratigrafi och omkringliggande fornlämningsmiljöer. Sammantaget kan de huvudsakligen dateras till äldre förromersk järnålder. Endast på en handfull lokaler har mer än en fas kunnat identifieras. Merparten ger istället intryck av att ha anlagts under en kort tidsperiod och uppvisar inga spår av underhåll. Nutida experiment visar att byborna i en järnåldersby med 70–100 invånare kunnat anlägga ett 4 meter brett och 100 meter långt gropbälte på en dag. På flera lokaler kan man urskilja skillnader vad gäller de enskilda groparnas inbördes avstånd och placering inom bältet. Detta tolkas som att olika personer eller arbetslag grävt groparna inom de olika sektionerna. Detta skulle i sin tur kunna ses som en indikation på att anläggandet varit av brådsakande karaktär.

Flertalet ligger i anslutning till större kommunikationsstråk och förefaller vara anlagda utifrån topografiska förutsättningar, merparten i plan terräng, men det finns även exempel på gropbälten i mera kuperad mark. Vanligast är att ett gropbälte skär av en långsmal förhöjning eller försänkning i terrängen. Andra kan till exempel ligga vid foten av en backe eller sluttning. Endast i ett fall ligger ett gropbälte längs med ett vattendrag.

De undersökta lokalerna har tolkats i respektive undersökningsrapport. De ansluter sig till åtta olika kategorier (antal lokaler med respektive tolkning inom parentes, antalet tolkningar

uppgår till 60 då vissa lokaler har två eller tre föreslagna funktioner): 1) kontroll av färdvägar (26), 2) försvar (18), 3) gräns eller avgränsning av territorium (8), 4) avgränsning av resursområde (2), 5) gräns mellan bebyggelse och åkermark (1), 6) gräns mot gravfält (1), 7) skydd för boskap (1), 8) rituella ändamål (3).

I bokens senare del behandlas lämningstypens funktion i några artiklar. Flera av författarna, exempelvis Per Ole Rindel, Michael Vennersdorf och Jeanette Varberg tolkar konstruktionerna som någon form av försvarsanläggningar. Jämförelser görs här med de försvarslinjer som romarna under Julius Caesar anlade kring Alesia i nuvarande Frankrike där gallerhövdingen Vercingetorix belägrades. Caesar har i sin redogörelse över de galliska krigen redogjort för hur romarna, i syfte att försvåra utfall från den galliska fästningen, anlade vallar och diken, men också stråk med små gropar i vars botten man bankade ned vässade träpålar eller träpålar med järnspetsar. Liknande anordningar omtalas i antika källor redan på 300-talet f.Kr., men också under betydligt senare tid. De användes på medeltida slagfält, framför en portugisisk 1700-talsbefästning, vid Dybbøls skansar där danska trupper försökte stoppa den preussiska armén 1864, ja ända fram till första världskriget har det funnits behov av att förhindra stormfall av större truppenheter med hjälp av olika typer av hinder. På de danska lokalerna har ännu inga vässade pålar kunnat påvisas i botten av groparna, däremot mellan groparna på en av platserna, men även utan spetsade pålar utgör gropbälten ett hinder. Gropbälten kring förromerska byar kan ses som en form av försvarsverk, men majoriteten anlades ute i landskapet.

Kan även dessa ha en krigisk kontext? Att det förekom krigiska aktiviteter under den aktuella perioden visar krigsbytesoffret i Hjortspring från 300-talet f.Kr. Jeanette Varberg ställer frågan vilken hotbild som fanns under äldre förromersk järnålder och konstaterar att få av periodens gravar kan knytas till en krigararistokrati och att den härstorlek som Hjortspringfyndet representerar uppgick till knappt 100 personer. Hon konstaterar också att inga gropbälten verkar anläggas under den romerska järnåldern då krigsbytes-

offren visar på större militära enheter än under föregående period och argumenterar för att gropbälten därför kan ses som en företeelse som hör till en fas då mindre stammar och klaner låg i luven på varandra.

Varbergs teori är att dessa linjära stråk av gropar utgör försvarsanläggningar i form av hinder som hade två olika uppgifter. Den ena var att förhindra fientliga stormanfall, inte minst av rytteri. Den andra var att förhindra fiender att driva bort boskapen som var helt livsavgörande för befolkningens överlevnad. Här görs jämförelser med boskapsstöder i nutidens Öst- och Centralafrika samt i anglosaxiska och iriska skriftliga källor från järnåldern.

Mette Løvschal uppmärksammar konstruktionernas likhet med medeltida anläggningar i Holland. Dessa är dock av mer omfattande karaktär med vallar och diken, men syftet med dem kan ha varit detsamma. Hon drar även vissa paralleller till storskaliga linjära gränser i landskapet i södra England. Dessa är visserligen svårdateerade och av annan typ, de består nämligen av diken med vallar, men båda konstruktionstyperna har uppstått i områden där stora mängder boskap gått på bete i ett landskap präglat av konflikter på en skala som överstigit den enskilda gården eller byn. Båda lämningstyperna kan därför ses som uttryck för territoriell maktkamp och boskapsstöder som lett till att befolkningen börjat organisera sig i större sociala och ekonomiska enheter.

Boken utgör sammanfattningsvis en fin materialpresentation av en relativt nypptäckt lämningstyp med flera intressanta tolkningar av de bakomliggande orsakerna till anläggandet. Den är ett utmärkt exempel på hur resultat från uppdragsarkeologiska undersökningar kan beforskas och bidra till en fördjupad förståelse av den äldre järnålderns samhälle.

Jonas Wikborg

Societas Archaeologica Upsalisensis

Thunbergsvägen 5B

SE-752 38 Uppsala

jonas.wikborg@sau.se